

Сахалыы хооон теорията. Саха поэзиятыгар хооону аллитерационнай уонна силлабической формаларынан айаллар.

Аллитерационнай хооон дьүөрэ дорбооннорго олобулар. Дорбоон дьүөрэлэһиитэ биирдиилээн сүһүөхтэн, тылтан, бүтүн этиигэ тийэ тарбанар. Сахалыы аллитерационнай хооон бүтэй уонна аһаҕас дорбоон дьүөрэлэһиитигэр олобулар.

Аллитерация икки көрүннээх : **ТУРУОРУ уонна СЫТЫАРЫ.**

Туруору аллитерацияҕа строка инники сүһүөхтэрэ дьүөрэлэхэр, холобура, манна – **ха**

Харана былыт

Халлаан кырсын

Хаххалыы халыйда,

Хардан от кырыстаах

Хара буор сир

Хаспабыран хараарда.

А. И. Софронов. «Маннайгы хаар».

Сытыары аллитерациялаах хоооннорго дорбоон строка иһигэр дьүөрэлэхэр: Балкыырдаах

дьалхаана абаран-сатаран

Баараҕай бааллара баргыһан бардылар,

Ыһыыран-кыһыыран ытылла түстүлэр,

Ыдырыс-быдырыс кыынньан табыстылар,

Анемподист Иванович Софронов – АЛАМПА (1886-1935сс.)

- Саха литератураһын төрүтэспит аһаҕас биирдэстэр.
- Литература үс көрүгэр тахсыллыахтык үлэһэбит талааннаах суруйааччы.
- Драматург быйыһытын ордук Н.В. Гоголь, А.Н. Островский, Л.Н. Толстой айымньыларыттан айбыах үөрөнүт.
- Кино олоһо театры кытта быстыспат ситимнээх.
- Репрессияламмыт суруйааччы.

С. Р. Кулачиков - Элэй

- *Поэт - новатор, саха поэзиятын уус-уран форматын, ритмикатын тупсарбыта
- *Саха норуотун кэрдиис кэмнэрин поэта (гражданскай сэри, сага олох үөрүүтэ, Аба дайду сэригэ)
- *Олох геройдарын уобараһын айбыта (комсомол, эдэр геройдар)

Өрүтэ тэптилэр , төлүтэ бардылар...
 Өрөгөй-өһүмэр дорҕоонум доргуйда.
 П. А. Ойуунускай «Муора».

Бу хоһоонно туруору уонна сытыары, аһаҕас уонна бүтэй дорҕооннор дьүөрэлэһиилэрэ көстөр. Ол курдук, икки бастакы строкаҕа бүтэй дорҕоон уонна кэлин айах аһаҕас дорҕоонноро а, ы дьүөрэлэһиилэрэ хоһоон тылын киэргэтэр, биир кэлимсэ онорор. Аллитерационнай хоһоонно бүтэй, аһаҕас дорҕоон туруору уонна сытыары дьүөрэлэһиитин үгүстүк булуохха сөп. Дорҕоон дьүөрэлэһиитэ саха тылын **ФОНЕТИКАТЫН** уратытыгар олобулар, хоһоон тутулугар улахан миэстэни ылар. Аныгы кээмэйдээх, рифмалаах да хоһооннорго **АЛЛИТЕРАЦИЯ** туттуллар.

Саха буйун суруйааччылары

Винокуров Илья Доросевич - Чабылчан

Поэт, тылбаасчыт.
1938 с. Суруйааччылар
союустарын чилинээ.

31.07.1914 - 09.06.1952

Саха буйун суруйааччылары

**Макаров Гаврил Иванович
- Дьуон Дьанылы**

Поэт, тылбаасчыт.
Аҕа дойдуну сэриитин
кыттаабыла.
1945 с. Суруйааччылар
союустарын чилинээ.

(27.02.1914 - 06.03.1954)

**Тимофей Егорович
Сметанин (25.11.1919 -
04.08.1947)**

Суруйааччы буйун,
гитлеровский
талабырдыттан Аҕа
дойдуну кэмскүүр улуу
сэрин кыттаабыла.
Тимофей Егорович
Сметанин сүүрбэ аҕас
сылы маайат да
олордор, норуоттар бис
унган тахса
Учкунаннах
айыммылары бизэбитэ.
Кини айыммылары - Аҕа
дойдуну, норуоту
раттайан айабырат
холобура, аан дойдуну
сэриитимсизэр

Саха буйун суруйааччылары

**Кузьмин Макар Иванович -
Макар Хара**

Поэт, тылбаасчыт.
Аҕа дойдуну сэриитин
кыттаабыла.

(26.04.1915 - 26.08.1981)

Саха буйун суруйааччылары

**Тобуроков Петр Николаевич -
Буотур Тобуроков**

Саха норуодунан поэта.
Аҕа дойдуну сэриитин
кыттаабыла. 1957 с.
Суруйааччылар союустарын
чилинээ.

(25.10.1917 - 06.03.2001)

**Сергей Степанович
Васильев -
Боро'оонускай**

**Семен Петрович
Данилов**
саха народнай поэта,
РСФСР М.Горькай
аатынан биримийэ
лауреата.

КМ 12-302
САХА КИНИ ТУТТАР ДЬОНО

**САХА
ИВАНОВИЧ
ТАРАСОВ**

Ол **СИЛЛАБИЧЕСКАЙ** хоһоон тылын-өһүн тупсарар, ордук этигэн онгорор. Аллитерация ньыматын аныгы хоһоонньуттар улаханлык туһаммат буоллулар бары кээмэйгэ, халыыпка кутуллубут хоһоону айаллар. Саха поэзиятыгар СИЛЛАБИЧЕСКАЙ хоһоон формата НУУЧЧА литературатыттан киирбитэ. Ону олохтообут поэттарынан А. И. Софронов, П. А. Ойуунускай буолаллар. Саха биллиилээх поэттара Эллэй, Күннүк Ураастырап, Сергей Васильев хото туһаммыттара.

Бу форма билинни саха поэзиятыгар нууччалар сабыдыалларынан бигэтик киирдэ. Силлабическай хоһоон **РИТМНЭЭХ уонна РИФМАЛААХ**. Хоһоонно строка сүһүөхтэрин ахсаана тэн буолуута - **РИТМ**, оттон строка КЭЛИН сүһүөхтэрин дьүөрэлэһиитэ - **РИФМА** диэн ааттанар.

Рифма хоһоон тутулуун киэргэтэр, кээмэйдээх хоһоонно үгүстүк туттуллар:

Хайаба, хара сыыр анныгар (ар)

Халын хаар ытыллан бурбайар, (ар)

Халлаанга, күөх урсун саалыгар (ар)

Хабыллар хатааһын оргуйар. (ар)

хоһоон строкаларын бүтэнигэр туттуллар АННЫГАР, БУРБАЙАР, СААЛЫГАР, ОРГУЙАР диэн үстүү сүһүөхтээх тылларга -ар сыһыарыы дьүөрэлэһиитэ рифманы үөскэтэр. Бу тыллар сүһүөхтэрин схемата майгыннаһар, ол хоһоон ритмин киэргэтэр.

Рифма түөрт араастаах: **НААРДЫЫ, ПААРАЛЫЫ, КИРИЭСТИИ, КУУСТАРЫЫ**. Ити хоһоонно **НААРДЫЫ** рифма көстөр.(ар, ар, ар, ар)

Паараласпыт рифма икки эбэтэр хас да кэккэлэһэ сытар строкаба көстөр. (схемата - а а, б б). Бастакы, иккис строка - ит, үһүс, төрдүс -ха:

Кэлэр сааска тийиэхпит, (а)

Кэрэ тылы истиэхпит, (а)

Үөрэр көтөр буоллахха, (б)

Үөрэ-дьүөрэ туойуохха. (б)

ИЛГЭЛЭХ ИЙЭ ТЫЛЫМ

Төрөөбүт ийэ тылым -
Көнгүл көччүйэр тыным,
Кизн тутгар барҕа баайым,
Кэскил кэниир мин саргым!
ИЛГЭЛЭХ ИЙЭ ТЫЛЫМ!

Төрүттэрим хаалларбыт
Төрүөхпүттэн анаммыт,
Төрүт санаам ылыммыт,
Үрдүк Айыым инэрбит
ИЛГЭЛЭХ ИЙЭ ТЫЛЫМ!

Удьурдарым алгыһа,
Өбүгэбит кэриһэ,
Өспөт-сүппэт үгэһэ
Сизэрэ-туома, тойуга
ИЛГЭЛЭХ ИЙЭ ТЫЛГА

Күөн тутар олонхобут,
Сомоҕо оһуохайбыт,
Үгэбит, чабырҕахпыт
Үөскээбит ИЙЭ тылтан,
ИЛГЭЛЭХ ИЙЭ ТЫЛТАН!

Саха бары дьарыгар
Интит эбит ИЙЭ тыл,
Ол аата төрүт хааммар
Сүүрэр эбит үтүө тын!
ИЛГЭЛЭХ ИЙЭ ТЫЛ!

Инники кэскиллэрбит!
Ыллыктаах ыччаттарбыт!
Сүтэримэн тылбыгын -
Сах саҕаттан санарбыт
САХАМ САЙДАМ САНАТЫН!

Кириэстии рифма бастакы уонна үһүс (-иир), иккис уонна төрдүс (-эм) строкаларга көстөр (схамата - а б, а б):

Күлүмнүүр-мичинниир (а)
Күндү күөх биэбэккэм, (б)
Күлүмнүүр-дьиримниир (а)
Күөх тырым сибэкким. (б)

Куустарыы рифма бастакы уонна төрдүс, иккис уонна үһүс строкаларга үөскүүр (схемата - а б б а):

Ийэккэм бырастыы (а)
Кэриэспин этэбин (б)
Норуоппар биэрэбин (б)
Кэриэс буор бырастыы (а).

Хоһоон биир тэн рифмалаах, ис хоһоонунан холбоммут строкаларын бөлөхтөрө СТРОФА диэн ааттанар. Саха поэзиятыгар 2, 4, 6, 8 строкалаах строфа үгүстүк туттуллар. **Строфа** мэлдьи биир интонациялаах уонна композициялаах **СИНТАКСИЧЕСКАЯ** конструкция буолар. Кээмэйдээх (ритмнээх, рифмалаах, строфалаах) эбэтэр аһаҕас уонна бүтэй дорҕоон туруору уонна сытыары дьүөрэлэһиитигэр (аллитерация) олобуран суруллубут айымньыны **ХОҕООН** диэн ааттыыбыт.

-Аллитерационнай хоһоон туюхха олобуларый? (дьүөрэ дорбооннорго: бүтэй уонна аһаҕас дорбоон дьүөрэлэһиитэ. Дорбоон дьүөрэлэһиитэ биирдишлээн сүһүөхтэн, тылтан, бүтүн этиигэ тиийэ тарҕанар.

Араастара: туруору уонна сытыары)

Онтон силлабической хоһоон туюхха олобулар?

(Ритмнээх, рифмалаах.)

-Ритм диэн тугуй? (Хоһоонно строка сүһүөхтэрин ахсаана тэн буолуутаа)

- Онтон рифма диэн тугуй? (строка кэлин сүһүөхтэрин дьүөрэлэһиитэ рифма дэнэр)

-Рифма хас араастаабый? (наардыы. пааралыы, кириэстии, куустарыы).

-Строфа диэн тугуй?(Строфа –хоһоон биир тэн рифмалаах , ис хоһоонунан холбоммут бөлөбө, эбэтэр куплет диэн ааттанар)

Тыыннаах барыта уйгу кээһэр уйалаах,

Тулхадыйбат тутул төрөөбүт түөлбэлээх,

Айылан тиксэр, ситими кээһэр ыырдаах,

Ананан сабыллар аартык буолар суоллаах” (кэрискэ дьүөрэлэһии)

“Билэ-көрө, сыаналыы, быһаара улаатар,

Була-тала, оноро, кэрэхсии сайдар,

Бэриллэр төрөппүт түөлбэ силигинэн,

Бараммат талба мааны сизэрин мүөтүнэн” (Пааралыы дьүөрэлэһии).

Биллэрин курдук, **аллитерация саха омук поэзиятын уратыта** буолар. Сайдам хоһоонноругар аллитерацияны кыайа-хото туттарын бэлиэтиэххэ наада, “Алгыс” диэн хоһоонугар:

“Алдьархай сатаҕай кэм түгэннэригэр
Абырал, үөрүү тосхойор кэмнэригэр,
Анаан арый Айыһыккар өркөн өйгүн,
Айах тутта үллэстий бары бааргыттан
Атастаһа илбий иэйэхсит санаабын-
Алгыс буолан эргиллиэ сырдык эн ыран”

Айымньы тыла-өһө хас биирдии ааҕааччыга тийимтиэ, өйдөнөр тылынан суруллубут, хоһоонноругар **метафоралар, сэргэх уобарастар, тэннэбиллэр** элбэхтэрэ ааҕааччыны үөрдэр. Ааптар эдэр ыччакка туһаайан, “Дьонно үтүнү эрэ санаа, онор” диэн ынырар. Элбэх хоһоонноро өрө күүрүүлээхтик суруллубут буоланнар, элбэх күүһүрдүү бэлиэтин туттан санаатын тоһоҕолуур эбит:

“Төрүттэрбит кэриэстэрин умнумуохха,
Төлкөбүт биир дьайынын куруук саныахха,
Түөн саҕа үтүнү-көмүскэс санааны!
Кэрэ, үтүө, сырдык сыдыайыа Эйиэхэ,
Күннэтэ саҕар көмүскэс майгылаахха,
Киһи сырдык аатын өрө тутуааччыга!”

Алексей Андреевич Иванов-Күндэ

1898-1934

- **Күндэ** – общественной деятель, поэт, прозаик, драматург, публицист, тыл маастара, тылы чинчийээччи уонна критик.
- **Күндэ** – учуутал, учебник онгорооччу, тыл учуонайа, “Кыым” хаһыаты, Москваба кинигэ бэчээттээһинин төрүттээччи, баларга кэлин редактордаһааччы, суруналыыс, научнай үлэһит.
- **Күндэ** наукаба уонна критикаба дьобурдаах киһи этэ. Ону аһан, художник дьобурдааба. Өссө бэйэтэ түүэртээбит этнографическай хаартыскалардаах баай альбомнаах.

Кривошапкина Валентина Семеновна
ГБПОУ «ХОК»
им.Н.Е. Мординова-Амма Аччыгыһа

